

ХРИСТО БОТЕВ В КОНТЕКСТА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Румяна Йовева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Творчеството на Христо Ботев е ситуирано в контекста на българската възрожденска поезия. Аргументирано е началото на културната епоха чрез проследяване на битието на религията, фолклора и историята/историчността в съпоставка със Средновековието. В обобщен план е представена спецификата на лирическия дискурс на Възраждането. Открити са общи и преди всичко различни места в творби на възрожденски поети и на Ботев. Другостта на автора се открива в многозначността на неговите текстове, както и в същността и йерархията на неговата ценностна система (на неговия свод на желания), изведена от творчество му.

Keywords: Bulgarian Revival Period, Bulgarian Revival poetry, freedom, non-freedom, good, evil, fight, death, eternal life

Опитът да се ситуира Ботев във времето, в което живее, е може би излишен, безсмислен, защото във всяка от биографиите му и във всяка литературна история се визира епохата. Освен това творецът е несъизмерим с философските, социалните, политическите, естетическите идеи на своите съвременници, несъизмерим с прозренията си, със световите, които създава. Но в този контекст най-ясно се откроява неговата другост, която гарантира неговата дълговечност. Същинската прицеленост на предложения текст е Другостта на твореца.

В българската култура Възраждането се мисли като светла епоха, основополагаща личностното и националното съзнание, перспективите на народа и на държавата, отношението на Европа/света към нас. В неговите относителни граници (от създаването на Паисиевата история до 90-те години на XIX век) икономическите, психологическите, социалните процеси преминават с различна скорост, с различен драматичен заряд, с различен социален ефект. Тези неизброими процеси, трудно отделими един от друг, обосновават епохата. Сред тях с особено значение за литературата са битието на бог/религия; на фолклор; на история/историчност. За мен те са надеждни критерии за открояване на границата, колкото и тя да е условна, между българското Средновековие и Възраждането.

До края на XVIII век е доминирала фолклорната култура – като бит, начин на живеене, общуване, вярвания, обичаи. Бидейки в пределите на Османската импе-

рия, общността се запазва, самоохранява с различни механизми – напр. чрез религията, чрез празниците, ритуалите, чрез песни, приказки, предания, легенди и т. н. Фолклорният човек няма индивидуално и индивидуализиращо светоотношение – той споделя колективното. Бог е неговата опора, упование, утеха. Бог е нравственост, справедливост, добро. Но след падането на България под робство църковният клир е унищожен, църквата – подвластна на гръцката, нови храмове не се строят, старите се рушат, пътищата към манастирите са опасни. Религията се битовизира – човек се моли в дома си пред кандилце, иконка. В много фолклорни песни, приказки присъстват християнски образи – напр. в „Славки си рожби не трае“ Слънчовата майка моли Бог да разреши на сина ѝ да вземе Грозданка за жена. В пределите на някогашното българско царство не е възможно фолклорът да нахлуе в библейски текстове (за разлика от изследването на Фрейзър за фолклора в Стария завет).

Човекът не е историчен – времето в народната култура е циклично – ден, нощ, природни сезони. Не се осмисля рационално връзката между минало, настояще и бъдеще. Не исторически събития, а бедствия – чума, епидемии, земетресения – са маркери на протичащото време (както у Д. Талев в началото на „Железният светилник“ се уточнява: „Току-що беше отминала голямата чума“ – романът интерпретира времето на Възраждането по българските земи). Любопитството за живота на велики личности и събития – за Троянската война, за Александър Македонски, се задоволява от предания и легенди. Създадените в ранното Средновековие жития не градят представа за живи хора – те предлагат образци, изискващи адмирации и смирение. Паисиевата история проблематизира ползата от знание на/за миналото. Наистина тя не е история в днешния смисъл на думата, от нея едва ли някой може да черпи достоверни сведения, но тя запълва една неосъзната дотогава празнота – за произхода на българското царство, за царете, за сполуките и несполуките им. И ако в първия предговор – за ползата от историята, се лансира идеята, че тя е потребна не само като източник на знания, а и като основа и стимул за осмислянето на превратностите на съдбата, за вяра и надежда, че злото не е вечно, че след поражение идва победа, то същинската „история“ е реализация на тази идея. Миналото на българския род е достойно за уважение и защото той съществува от старозаветни времена, от потомците на Ной. „История славяноболгарская“ зове: „Българино, знай своя род и език“, и извиква българската гордост, самочувствие, самосъзнание. Идеята за просветени и просветлени българи се превръща в практика, давайки нов облик на епохата.

Човекът през Възраждането се променя в отношението към другите и към себе си. Автобиографичният жанр, например „Житие и страдание грешнаго Софрония“, представя не идеализиран и романтизиран герой, а човек със земни желания, страхове, тревоги и с боязън, способен да види себе си и света трезво, с чувство за хумор, с ирония и себеирония. Т.е. времето на Възраждането е време на осъзнаване на човешката историчност не като нещо предзададено, а като „ставане“ на човека в света.

Религията не е дискредитирана. И във Възраждането бог е нравственост, добро-

та, норма, опора. Но бог е и средство за консолидиране – борбата за самостоятелна църква сплотява народа, подхранва не само духовната, а и националната енергия.

През Възраждането фолклорната култура не е изживяна, но в живота на общността настъпват промени – утвърждават се граждански ритуали: училищни тържества, публични изпити, ознаменуване на празника на светите братя Кирил и Методий – 11 май, и други. Фолклорните словесни равнища се записват, стават обект на изследване, на тях се гледа като на образци за подражание.

Българското възраждане е резултат от упадъка на турската империя от втората половина на XVI век, изразяващ се в увеличаването на кръвния данък за попълване на еничерския корпус, в купуване на чинове, в подкупи за поддържане на благоразположението на владетеля – султан, везир, паша; във вътрешни размирици – например самообявяване на местни управители за независими, противопоставянето им на властта, както Осман Пазвантоглу, заедно с Кара Кольо и Индже, се противопоставя на султанските съветници – всъщност на властта. Тази епоха, тези исторически личности са интерпретирани в романа на Вера Мутафчиева „Летопис на смутното време“. За справяне с раята не помагат опитите за държавно преустройство – те по-скоро ускоряват процесите на пробуждане, на просветление на българите. Чрез отменянето на кръвния данък от втората половина на XVII век се запазва мъжката челяд, увеличава се работната ръка. Хатишерифът (1839 г.) осигурява на всички поданици, без разлика на вярата – живота, честта и имота. Хатихумаюнът (1856) урежда църковните свободи – строежи на църкви, училища. Ферманите, въпреки че не се зачитат, мотивират недоволството на поробените, базират съзнанието за непроменимостта на турската власт, за нейното лицемерие, продажност, подкупност.

Съзряването на българите несъмнено е повлияно и от идеите на Френската революция от 1789 г., от духовните връзки с Русия, Гърция, Сърбия.

И така, Българското възраждане е културна епоха, в която се променят и социалният, и духовният живот на българите, епоха, в която се създава нацията. Просветени и просветлени люде – от Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели и Партений Парчевич до Георги Сава Раковски, Васил Левски и Христо Ботев, се самопосвещават на българската идея, самоидентифицират се с дълг и отговорност към народа.

От литературата на Българското възраждане днешният читател може да прочете историята на народното съзряване – такова, каквото са го мислили, представяли, бленували творците, и такова, каквото с общи усилия са сътворили. Защото писателят е преди всичко учител по родолюбие, по любовъмдрие, по любословие и на деца, и на възрастни. Много от текстовете не са високи образци на художество, много от тях са олитературени авторови морални и граждански позиции, но те са особено полезни, необходими, незаменими тогава, когато други е нямало, както не ги е имало преди Възраждането. Дано хората, които реконструират литературата от епохата, имат търпението и обичта на майката, която помни как детето ѝ учи

азбуката, как плахо и неуверено срича и чете в началото, как трудно става човек, с когото се гордее, който понякога надминава и родители, и учители. Дано днешният човек не забравя, че възрожденската литература не се създава на базата на наша собствена традиция, затова и в нея не можем да търсим и откриваме школи и направления, които тогава са популярни в Европа. Фолклорните песни и приказки имат смисъла на образци за подражание. Текстовете са открити за митопоестиката, „пропускат“ християнски и фолклорни образи, символи и модели. Оразличаването на литературата от фолклора се постига най-вече чрез прекомерната употреба на църковнославянизми, чрез преднамерено архаизиране на езика и чрез стриктно спазване на книжовната норма (Г. С. Раковски). Силната връзка и зависимост на литературата от обществените борби – тя ги предчувства, подготвя, изживява – обяснява и промените на темите и ракурсите, от които те се интерпретират. Така за авторите свободата дълго време се свързва с борба за църковна независимост, за богослужение на български език, за светски български училища и с необходимостта от просвета. От средата на XIX век свободата се мисли като национално освобождение, борбата за постигането ѝ е висша ценност. Затова и творците, дори да не са революционери, зоват за пробуждане от тежкия сън – много популярен образ на робството, очевидно заимстван от фолклора – сънят е пребиваване в другото царство, на мъртвите, сънят е временна смърт. Затова те извисяват жертвите, затова сочат миналото величие и слава на българските царе, на българските войни, на българските столици. Затова клеймят робството. Тревогата и грижата за България, както и силата на фолклорната традиция, на въздействието на митопоестиката, мотивират общите места (теми, проблеми, мотиви, образи) в творчеството на възрожденските автори. Персоналните светогледни и творчески нагласи/възможности оразличават текстовете им. Единственият, който е и не е в тази епоха, е Христо Ботев. И за него България е най-първа грижа, най-голяма болка, най-силна обич, и за него свободата е идеал, и за него борбата е дълг, а жертвата – достойнство и величие. И в неговите поетически текстове се откриват следи от фолклорните песни, образи, символи, модели от митопоестиката. И все пак той е несъизмерим с епохата. Няколко примера, случайно подбрани, убеждават в Другостта на поета.

„Плач от самотия“ на Найдено Геров изживява болката от раздялата с родното:

*Да се разделим
от родина,
та да ида сам
на чужбина,
да чернея там,
дето няма
утешение,
а все мене
огорчение.*

Молбата на героя към бога:

*Та до дома да с-ида
при свойте си роднина,
родителъе да вида,
таз мирно жизън да мина.*

„Майце си“ на Ботев изживява отделеността от своето и бленува общение с близките:

*Една сал клета, една остана:
в прегръдки твои мили да падна,
.....
Баща и сестра и братя мили
аз да прегърна искам без злоба,
пък тогаз нека измръзнат жили,
пак тогаз нека изгния в гроба.*

Струва ми се, че коментарът е излишен – мотивът за отделеността от своето в текста на Найден Геров се разгръща от позициите на чувствителен, родолюбив и боголюбив герой, склонен към самоокайване и самосъжаление, а у Ботев – от позициите на максималист, неподвластен на самосъжаление, самоокайване герой, който се бунтува срещу предопределеността на съдбата. Със своята очевидност не подлежат на коментар нито стиховата организация, нито лексиката, нито фигурите на езика.

Стихотворението на Стефан Изворски „Готовността на юнаците“ е писано през 1854 г. в Букурещ. То е зов за борба – за вяра православна и държава, за бъдещност на славянството, за въздигане, за тържество на християнството. Свободата/борбата се „възлага“ на юнаци, а „россиянтити“ са морална опора и пример. Символите на две различни вери – кръста и луната, се разчитат еднозначно.

Същия мотив разгръща Добри Чинтулов в „Къде си, вярна ти любов народна“ – 1860 г., и в „Стани, стани, юнак балкански“ – 1863 г. Антиномията кръст-луна, вяра християнска – тирана агарянска, присъства и у Д. Чинтулов, без да е акцентувана по същия начин. На единия полюс са „нашите тирани, неверни мюсюлмани“, на другия – „ний“ – дълготърпеливите, страдащите, „ний“, които ще развоят български байряци, ний – търсеци сила и упование в предвечния божи син. Кръстът също се разчита еднозначно – като символ на вярата. У Д. Чинтулов девизът „да бъдем пак каквито бяхме, ил всинца да се изтребим“ е смислов синоним на „свобода или смърт юнашка“ от „Стани, стани, юнак балкански“. Солидарността, съпричастието на славянството в трудни за българите времена в тази творба е допълнителна мотивация на вярата в успеха:

*На помощ сърби, черногорци
със радост ще се завтекат,
а и от север храбри руси
тоз час ще да се появят.*

Текстовете на Ст. Изворски и на Д. Чинтулов са откровено дидактични. Обръщенията, повторенията, повелителното наклонение на глаголите, римните двойки – преди всичко граматически (запалете–станете, слава–държава, юнацити–шумаци и мн. др.) създават мобилизиращо звучене. Библейските и фолклорните образи, символи и модели *кръст, луна, змия, Балкан, юнак, Христос*, употребени в най-популярното им значение, усилват недвусмислено ясно императивността на посланията. Дидактизмът – атрибут на цялата възрожденска поезия (изключения правят творби на П. Р. Славейков и цялото творчество на Хр. Ботев), е несъвместим с многозначността – най-специфичната характеристика на художествения текст. Така Божият син у Ботев („Елегия“) е и жертва на насилие, и мъченик, и самотен мисионер – Спасител. Неговата смърт предопределя осиротяването на другите, на народа. Кръстът е и сакрален (на него е разпнат Спасителя), и десаκραлизиран (по същата причина – на него е пригвозден Божият син, но той е и „забит във живо тело“); символ на Божието страдание (у Ботев – заради предателство – „Спасителя предаде...“), на Божиата жертва на насилие, на смърт („кръстът е забит във живо тело“). В „Елегия“ една по-далечна асоциация го изравнява с хомот (в пета строфа) – т.е. с не-свобода. Мотивите в споменатите творби на Ст. Изворски и Д. Чинтулов присъстват в много текстове на Ботев, но по различен начин. Така девизът „свобода или смърт“ в статията „Петрушан“ и по-късно в „На прощаване“ е „свобода и смърт“ и в това равнополагане се равноостойностяват и двете категории. Призивът към братята, към юнаците за бунт у Ботев е молба и повеля и към либето, и към майка, братя, към моми, момци, мъже – т.е. обобщеното ние или те, или вие, или юнаци се декомпозира в поредица единичности, очовечавайки желанието на лирически субект за следовничество. Стимулите на бунтовния порив най-малко разчитат на верска нетърпимост или на славянска солидарност (в творчеството на Ботев не се намеква очакване на помощ от Русия, иронизират се очакванията „Русия да се умилистави и да дойде да ни избави, то Сърбия да се реши и да ни помогне“ и т.н. – „Да драснем кибрита на въстанието“).

Другостта на Ботев едва ли може да се обясни с биографични обстоятелства – родил се на..., в семейство на..., в градче, разположено на..., срещнал..., запознал се с идеите, текстовете на..., или с епохата, или с квалификации от рода на гений, колос, талант... Споменатите, а и много други неизброени фактори, едва ли могат да бъдат надеждна опора за разчитане на личността на твореца. Защото неговата същинска биография са сътворените от него текстове. В тяхната въображаема реалност той е пред и със себе си и света, истинен и истински. Чрез тях можем да се докоснем до него без посредници, да го отхвърлим или да

му повярваме, стига обаче да се освободим от ореолите, които го ограждат от неговото време до днес – резултат от биографи, критици, изследователи.

Другостта на Ботев е в неговия *свод на желания*, разчетен в/от поезията и от публицистиката му. Най-висшата ценност за него е *свободата*. Творците от Възраждането също бленуват за свобода на народа, разбираана като освобождение от робството. В спора си с Кандов на Силистрайолу Огнянов изразява убеждението на създателя си – щом се отстрани властта на заптието, ще бъдем свободни. За Ботев тази философска категория – свободата, е изключително обемна и многоаспектна. **Свободата е национална, социална, политическа, духовна**, при това мислима **за човека, за народа, за народите**. Така персоналната молитва на лирически субект – „в редовете на борбата да си найда и аз гроба“, е и молитва за другите – „вдъхни всекиму, о боже, любов жива за свобода“, и за народа, и за народите – „на когото щат празнуват деня скоро народите“. Освобождението е желано не само от „последната нова емиграция“, от поборници, от хайдутини. „Идеята за свобода не е никога угасвала у народа“. Защото „българинът,... каквато омраза храни против турчина, такава (може би и по-дълбока, като е по-вета) и към чорбаджият и духовенството, тази непорината византийска воня, коя продаде и съсипа народа, а днес носи на шия ключовете на неговите окови“ – т.е. „Наместо програма“ сочи националните, но и нравствено-политическите, духовните измерения на свободата. Парижката комуна, поляризираща оценките в света, е съвършено еднозначно адмирирана в „Смешен плач“. Негацията, породена от безотрадната съдба на „гладните и дрипави народи“ („Политическа зима“), съизразява мащабите на Ботевата визия.

Текстовете на Ботев не градят представи на бъдещето, когато свободата ще бъде реалност. Перспективата на човечеството: „Ще бъде ден – ден първи“, „Ще викнем ние: хляб или свинец“. **Перспективата е в противопоставянето, в борбата** на ошетените. Ден първи според Откровението от Йоан е денят, в който Бог ще въздаде на човеците своята висша справедливост. В контекста на „Смешен плач“ цитатът от Библията се натоварва с друго значение – на велико начало, когато други столици, други народи ще последват парижките комунари. Ден първи на висшата справедливост, когато робът ще въздаде на господаря, на всемирното зло. В Ботевите текстове борбата е равнопоставена на свободата, тя е същинското изражение на свободата. Тя е цел и смисъл на човешкото съществуване. Тя е избавление – „Церът на Турската империя е ножът и нашето спасение – революцията!“ („Злото“); „Народната революция, радикалният преврат са триумфална врата за всеки народ“ („Народът“). Противопоставянето на народите, „недоволни от настоящето си“, е залог за бъдещност. „В тази борба е смехът и плачът, доброто и злото; в нея е прогресът човешки“ („Решен ли е черковният въпрос“). Борба – действие, динамика, в която се сплитат красота и грозота, възвисяване и пропадане, песен и плач, живот и смърт. Тя е зачаровала лирически субект, който се стреми към бор-

ческото пространство, който призовава и майка, и братя, и либе, и народ, и народите да го последват, въпреки че „пътят е страшен“ („До моето първо либе“, „На прощаване“, „Борба“, „Моята молитва“ и др.). Посланията към другите са категорични. Изборът на позиция е направен някога, в миналото. В речевото действие на творбите той не подлежи на съмнение, не поражда никакви вътрешни противоречия. Той е нравственост и мерило за нравственост и ако не бъде споделен, поражда разрушителна, унищожителна негация („В механата“, „Патриот“, „Гергьовден“). Дори народът не ще бъде пощаден, ако остане равнодушен – „проклет да е народът, ако не въстане“.

Борбата за постигане на пълната свобода – т.е. на всички нейни аспекти, е със злото, разчетено така, както от нито един творец на Възраждането. Сводът на желанията на Ботев, мащабите на неговите мечти, блянове се откриват, конкретизират именно чрез образа на другото на свободата, чрез всичко, което е безнравствено, погубващо човешката мисъл, достойнство, живот. Робството, не-свободата – национална, социална, политическа, духовна – е зло, чиито жертви са човекът, народът, народите: „лъжа и робство на тая пуста земя царува“; „светът прилича на кръчма и гладните, дрипави и измръзнали народи са се събрали в нея и на колене въздават хвала Бакхусу“. Но смиреното, покорното приемане на не-свободата като съдба също е зло – „светът, привикнал хомот да влачи, тиранство и зло и до днес тачи“, което Ботев сатиризира и в поезията, и в публицистиката си. Апатията, равнодушието са равнозначни на предателство („Елегия“, „Към брата си“, „В механата“, „Ней“, „Политическа зима“). Лъжливото родолюбие е друго лице на злото („Патриот“, „В механата“, „Политическа зима“).

У Ботев една нравствена категория – зло, е синоним на философска – не-свобода. Творецът е прозрял, че това зло е не само персонално, то е и институционално. Според „Политическа зима“ институциите – държава, държавна политика, олицетворена в държавните мъже, обричат света на застой. Не познавам друг текст на български автор, в който така точно, лаконично, но и нюансирано са синтезирани народопсихологични, национални, индивидуални характеристики на политиките и на политическия живот в Европа. Чрез Бисмарк, „възседнал земното кълбо и точи из него пелин за здравето на Германия“, са експлицирани и иронизирани имперските амбиции за хегемония и завладяване на света, свръхнационалистическото самочувствие и презрение към всички останали. Дискредитирана е колониалната политика на лорд Дерби, лицемерно прикрита с маската на прословутото английско човеколюбие, както и двойственото му отношение към Русия и към Балканите. В образа на Макмахон се провижда френското хитроумие, артистизъм, и разбира се – националният интерес. Последен е представен турският султан – без ирония, с убийствена сатира. „Босфорският пилафчия“ „подсмърча до вратата на кръчмата, яде червата на раята и вика: „Аман от пиени хора“. Нарицателното за готвач на пилаф – популярно, емблематично национално ястие, вместо собственото име на султана, откроява неговата

и на подвастните му ниска битност, консумативност. Потвърждават я и другите натуралистични детайли (подсмърча, яде червата на раята). „Босфорският пилафчия“ – синтез на първичност, жестокост, ориенталско търпение, леност, хитрост, на господарски рахатлък – дори и да е пред вратата на кръчмата. В случая институционалното зло е персонифицирано. Няма да е пресилено твърдението, че Ботев е открил човека институция – много исторически източници потвърждават значимостта на споменатите във фейлетона „Политическа зима“ персони в държавната политика в Европа и Азия.

Институции на злото са и църквата, училището, журналистиката. Естествено е те да бъдат обект на публицистиката, но е несвойствено поезията да ги интерпретира. „Борба“, „Моята молитва“ обаче опровергават традиционните представи за тематична ориентация на жанровете, проблематизирайки властта на богатството и богатия, на църква, училище, царе, папи, патриарси, чорбаджии.

Злото е вечно – то съществува от старозаветни времена – „Соломон, тоя тиран развратен... казал е глупост между глупците“... Соломон не е нито тиран, нито развратен. Чрез парафразата на библейския постулат в „Борба“ се отрича духовното робство, сляпото, безмисловно доверяване и подчинение на силата на богатий, поп, черква, дивак учител, вестникарин; отрича се обезличаващата инерция на живот в робско покорство. Чрез образа на Соломон, чрез девиза „Бой се от Бога, почитай царя“ се откроява философията на властващите и средствата за прилагането/прагматизирането ѝ. В злото има приемственост – от Стария, от Новия завет, през Средновековието до днес – предателства, убийства: на Божия син, на човека, на народа... Носителите на зло – Юда, Лойола, „предател верен и жив предвестник на нови тегла“, кърджалия – нов, стар; „сган избрана, рояк скотове“. Носителите – босфорският пилафчия, Бисмарк, Дядо Горчаков, индустриалци („Политическа зима“), поп, царе, папи, патриарси, лъжепатриоти...

Контрапунктът на вечното зло е вечната борба – „борци са в мъки, в неволи мрели, но кажи що са могли да сторят“ – какво, освен да продължават да се противопоставят, да се жертват, да умират. **Борецът постига свободата си в противопоставянето на злото. Неговата смърт е вечен живот, ценност и мяра за ценност.** Защото тя е резултат и изражение на преодоления страх от робството, на инерцията на живот в покорство, на апатията. Образът на героя и неговата смърт разширяват свода на желания на Ботев. Смъртта присъства в почти всички поетически текстове на Ботев и естествено е, че няма изследовател, който да не се е докосвал до проблема. Многобройните трудове обаче не предлагат много различни становища. Концепцията за „смъртта като живот“ изказва най-напред д-р Кръстев (в „Поетическите завети на Ботйова“). И до днес тя е най-аргументирана. Ботев, пише той, „е облъхнал смъртта с най-върховна поезия, проникнал я е със своята мисъл, победил я е със своето чувство... Смъртта, за която пее Ботев, не е неизбежният природен закон, тя

не е смъртта на изнемощял от болест съсухрен организъм, а смъртта-воля на кипяща от сила и живот младост, смъртта като жертва и подвиг за свободата на родния край с оръжие в ръка – там на Балкана. „Смъртта й там мила усмивка, а хладен гроб – сладка почивка“. Друга смърт в неговите песни няма. Още едно становище – на големия изследовател на Българското възраждане Боян Пенев: „Смъртта – това е неговата Мелюзина, която го гледа с безкрайна любов и го примамва с тъмните си чарове, със своите блуждаещи огньове. Той върви след нея като запленил средновековен рицар и не пита къде го води тя... Смъртта – това е най-красивият образ, който е очаровал Ботева, най-хубавата мечта, която трепти в песните му и в неговата душа – в нея се сливат всички устремии на неговата воля, в нея се разрешава неговият трагичен патос и непобедимо желание за вечна младост и красота“ (в „Христо Ботев“). Цитираните становища се различават от предхождащите и от мнозина от следващите по акцентите на съзнато–подсъзнателно влечение към смъртта. Голяма част от изследователите, най-вече представителите на тъй наречената материалистична критика и естетика, обясняват смъртта с житейската логика, разбираана като низ от причинно-следствени връзки: поетът е патриот – причина. Следствието – жертва се за... Жертвата, вече издигната в ранг причина, обуславя прославата. Тази наглед необорима логика, превърната в алгоритъм, стеснява значението и смисъла на текстовете. В поезията и публицистиката на Ботев смъртта е различна – биологичен край; живот без цел и смисъл; нарушена, прекъсната връзка с изначалието. Смъртта на героя, незабелязана, забравена от народа, е знак за неговото умиране. Народът, народите, чрез признанието и паметта за жертвите, са вечни. **Смъртта за свободата – личната, на родината, на народите, е вечен живот...**

От обичта към майката, към близките Ботев достига до народа, до народите. Обич, неотделима от вярата и надеждата за събждане на идеала. Без тези християнски, общочовешки добродетели, опори на човешкостта, и животът, и личността се онищостяват – „Освен теб, мале, никого нямам, // ти си за мене любов и вяра, // но тука вече не се надявам // тебе да любя – сърце догаря“. В поетическите текстове на Ботев майката е сакрална, но минимализирането на обекта (майката), накърняването на една от вечните християнски добродетели (в случая – надеждата), за лирическия субект на „Майце си“ е равнозначно на умиране. В „Борба“ празнотата в душата – „в гърди ни любов, ни капка вяра, // нито надежда да можеш свестен човек събуди“ – също е смърт, подвластност на омразата. И ако тя не е саморазрушителна, то е, защото будната мисъл съзира – „борци са в мъки, в неволи мрели, но кажи що са могли да сторят“ – съзира неизвървян път към свобода, път на обич, вяра, надежда.

Любовта в творчеството на Ботев е градивна, действена, завладяваща. Тя е спомен и памет за приказки за стари времена, за песни юнашки, хайдушки, за поборници: от Чавдар – страшен войвода, сина на Петко Страшника, от Хаджи

Димитър и Стефан Караджа, от героя, който умира и е вечно жив, до Един син на България. Тя е доброта и състрадание към братята сюрмаци, към сирота вдовица, към бедния роб. Тя обгръща и закриля близките, родното огнище, нашата земя хубава. Любов възвисяваща, драматична, граничеща със страст, любов на максималистична личност, която дава себе си, но иска всичко, иска споделеност на идеали, на дела, на борба. Затова поезията на Ботев е зов, молба, заклинание за следовничество, затова със страст отрича, клейми, проклина слепотата, глухотата, немотата за всевечното зло.

От свода на желания на Ботев или от идеалите му човекът/човечеството биха могли да разчетат смисъла на живеенето и на умирането във всички времена, във всички точки на земното кълбо. Едва ли хората от Възраждането са повярвали в тези идеи, вероятно и днес за мнозина те са утопични, а за следващите епохи отговорът се отлага. Остава ни правото да продължим своите опити за проникване в текстовите пространства на Ботев. И не само върху поезията, а и върху прозата и публицистиката. Убедена съм, че много от статиите и фейлетоните на Ботев все още остават ненадминати образци на жанра – с ясната концептивност на мисълта, с убедителната аргументираност на тезите, с актуалността на темите и проблемите, с прецизната си структура, с патоса си. Връзката на тези текстове с извънезиковата реалност не подлежи на съмнение, тя е задължителен жанров атрибут, докато в поезията тя не винаги е очевидна, не е акцентувана. Тази е една от причините, поради която образите, посланията на поетическия текст са във висока степен универсални. Приближаването, разкодирането на всевалидността в конкретиката на художествената реалност примамва мисълта, обещава ѝ приключения и емоции по пътя към Смисъла. Разбира се, не е възможно, нито е необходимо да се загърби връзката между поезия и публицистика. Близостта е по теми, проблеми, мотиви, едни и същи културни референти, образи. Например статията „Народът вчера, днес и утре“ и „Елегия“ са средоточени върху съдбата на народа. Първият текст откроява участието на българите в три последователни времеви пласта: минало – „от попадането ни под турците“, настояще и бъдеще, като всеки от тях е обект на една структурна цялост. Нетърпимото, неморално, убийствено робство е представено чрез много примери от живота, много аналогии и съпоставки с историята на други народи. Експресията е постигната и чрез натуралистични детайли, и чрез енергичната фраза, която „снима“ ритъма на бунтуващата се мисъл, и чрез редица смислово синонимни образи (например на не-свобода: робство, хомот, вериги). В „Елегия“ драмата на народа се изживява като настояще, като вечност. Причината не се идентифицира само с турското робство, причините са много и са символно, „образно“ назовани или само алюзирани (предателства, предатели – Юда, Лойола, нов кърджалия...). Те са наднационални. Поетическият синтаксис, лексиката, стиховият строеж, фигурите на езика „увеличават“ смисловия обем на творбата. Повтарящите

се от статията образи – като вериги, хомот – в този контекст получават нови нюанси.

Връзките между публицистика и поезия са показателни за пътя на мисълта на автора, за настойчивото вторачване в корените, в лицата на ценност и на антиценност, на добро и зло, в границите и в диалектиката между тях. Гибелта на Хаджи Димитър, на Стефан Караджа и на тяхната чета е драматично събитие, което вълнува Ботев, което не може и не иска да забрави, което е заслужило вечна болка и памет. За първи път той в „Наместо програма“ – програмната статия на вестник „Дума на българските емигранти“, споменава подвига, а през 1871 г. в същия вестник публикува статията си „Петрушан“ по повод тригодишната от преминаването на четата в България. Петрушан е село в Румъния близо до град Зимнич. Там през 1868 г. са се събрали четниците, за да потеглят към своята Голгота. „Шепа решителни млади момци, без никаква революционна организация, без никакви средства, презрени и гонени – момци, кои претърпяха сичко за една благородна свята цел – минаха Дунава и с живо свидетелство показваха какви съкровища се крият в душата на българина“. Като ситуира подвига в контекста на българското и на европейското революционно движение, Ботев акцентува неговата значителност. Чувството за братство, за духовно родство: „с тях делеяхме сичко, само **смъртта и свободата** не можахме с тях да разделим...“ (подчертаното мое – Р. Й.) извиква отговорността, съвестта, тъгата на живите. За тях постигнатата в/чрез смъртта свобода е висшата ценност, най-истинният, неопровержим еталон на волнолюбие.

Девизът „свобода и смърт“ в „На прощаване“ също изравнява двете категории чрез съединителния съюз **и**. В поемата той се свързва не с конкретни исторически личности и с конкретни събития. Той изповядва категоричността на направения избор, веруюто на лирически субект, неговата философия. Той не е оценка за минали дела, а единствена перспектива – за героя, за другите, които ще го последват. От подобен зрителен ъгъл девизът е надвремеви – вечен.

Конкретиката на реална смърт в „Хаджи Димитър“ също е надмогната, въпреки че са споменати войводите. Кръвта на юнака изтича, а той е все жив – там, на Балкана, обгрижван от орлица, сокол, вълк, от самодиви. Паметта за него прониква не само в българското, а и във вселенното пространство: „Него жалеят земя и небе, звяр и природа, и певци песни за него пеят“. Всемирната скръб го припознава не само като български юнак, а като борец за всемирна свобода, без да потиска или отнема националния ореол, който го обгръща.

Примерите сочат както различията между поезия и публицистика, така и способността на Ботев да изживее един факт, да открие значителността му, да провиди в неговата реалност възможности за максимално обобщение и философски синтез на мисълта, да създаде нова художествена и / или

публицистична реалност. Примерите сочат, но не изчерпват другостта на твореца – във Възраждането, а и във всички следващи литературни епохи. Може би проследяването и съполагането на битието на образите, символите, моделите в Ботевата поезия с аналогични образи в творбите на автори от същото историческо време, ще обогатят представите за уникалността на твореца. А може би изследване на Ботеви образи, символи и модели, които играят генеративна роля в текстовете на много български автори до днес, ще открият не само тайната на неговата другост, а и на неговата вечност – неизчерпан и неизчерпаем източник на идеи.

HRISTO BOTEV IN THE CONTEXT OF BULGARIAN REVIVAL PERIOD

Abstract. Hristo Botev's works are situated in the context of the Bulgarian Revival poetry. The beginning of the cultural epoch is argued by tracing the existence of religion, folklore and history / historicism in comparison with the Middle Ages. The specificity of the lyrical discourse of the Revival Period is presented on a more general basis. General and more specifically different places in works of Revival Period poets and of Botev are emphasized. The otherness of the author is found in the polysemy of his texts as well as in the hierarchy of his value system (of his arch of wishes), identified in his works.

Prof. Romyana Yoveva D.Sc

✉ Konstantin Preslavsky University of Shumen
0899907903
ryoveva@abv.bg